

Համազասպ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ԲԵՆԻԱՄԻՆԻ ԱՆՏԻԿ ԴԱՏԱԿԵՐՏԻ ԸԵԼԼԵՆԻԱՏԱ- ԿԱՆ ԺԱՍԱՆԱԿԱԸՐՋԱՆԻ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

(Մասն 1)

Բենիամինի անտիկ դատակերտի ասարածքը պայմանականորեն բաժանված է 3 անդամասերի, որոնցից առաջինը ներառում է Գյումրի-Երևան ավտոմայրուղուն արևմտյան կողմից հարող ցածր բլրաշարը և դրանից հյուսիս, արևելք և արեմուտք ընկած ընդարձակ դաշտերը: Բլրաշարը արևելյան կողմում անի 30 աստիճան քեքոթյամբ լսնջ, իսկ հյուսիսային և արևմտյան կողմերում նվազ քեքոթյամբ սահանորեն վեր է ածվում դաշտերի: Բլրաշարի վերին մասը մոտ 1 եա մակերեսով հարթակ է, որը, ինչպես ցույց տվեցին պեղումները, օգտագործվել է մոնումենտալ կառույցի շինարարության համար: Տարածքը 60-ակյան քվականների վերջերին ենթարկվել է եռոլարելավման, որի ընթացքում եողի մակերեսը և վերին շերտը մաքրվել են դեռևս անտիկ շրջանից ալսեսպանված կառույցների վերգետնյա մնացորդներից: Բացի այդ, այս ասարածքով անց են կացվել մեծ արամաչալիի ջրաատար և գազատար խողովակաշարեր:

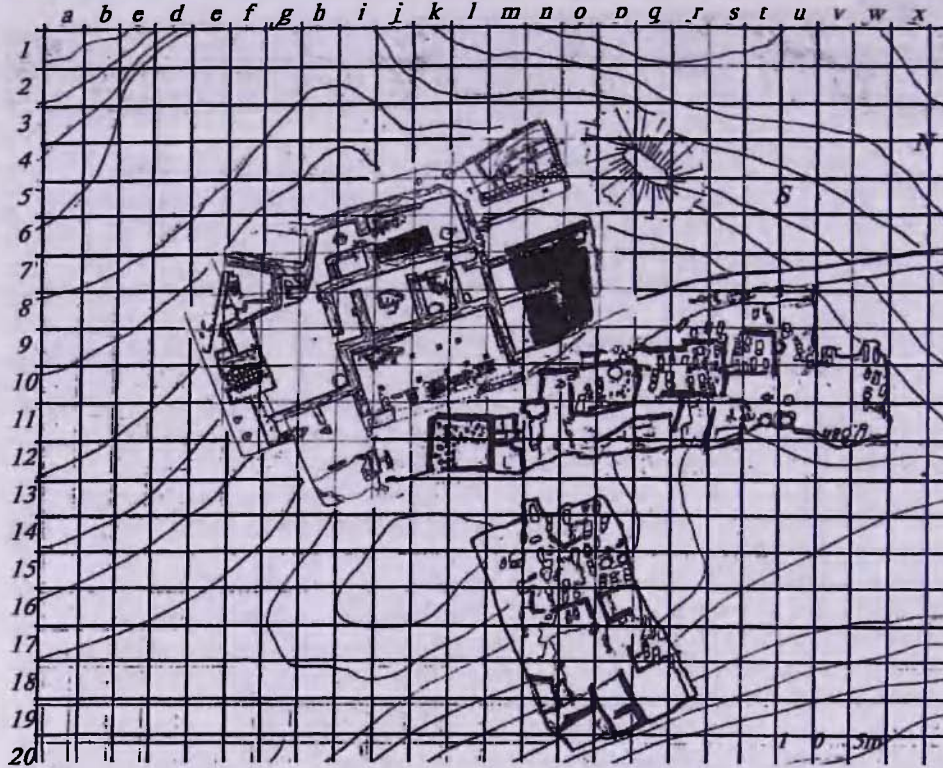
1989թ. աղետի գոտում սկսված մեծ ծավալի եողային և շինարարական աշխատանքների կապակցությամբ, Շիրակի երկրագիտական քանգարանի և ԳԱԱ ենագիտության ա սոգագրոթյան ինստիտուտի համատեղ ենագիտական արշավախմբի կողմից, /Հ.Խաչատրյան, Լ. Եգանյան, Ֆ. Տեր-Մսրտիրոսով/ ի թիվս այլ նորակառույցների ասարածքների, ուսումնասիրվեց նաև այս տեղումքը, ար Արևիկ-Սարայիկ 2-րդ ջրագծի շինարարության մպաաակով իտրվել էր մի նոր խրամատ: Հողային աշխատանքների եետևանքով բացվել էին մշակութային շերտերը: Խրամատում ի եայա էին եեել պատերի շարվածքներ, մի քանի սալարկղային թաղումներ, խակ եանված եողը հարուստ էր լսեցեղեցուով:

1989թ. եեաախուգական պեղումները 1-ին տեղամասում սկսվեցին ջրատարի եամար իտրված խրամատին անմիջականորեն հարող եատվածում: Պեղումների նախնական արդյանքում պարզվեց, որ եուշարձանը ռազմաշերտ է, կազմված է ընակավայրից և դրա վրա տեղադրված դամբարանադաշտից: Մշակութային շերտի եզորոթյունը տեղամասի ասարեր եատվածներում կազմում է 0,5-2,5մ: Պեղավայրը կազմված է երկու եաաված-ներից: Արանցից առաջինը բլրաշարի վերին եարթ մակերեսով, ջրաատարի խրամատին գուգաեեո հյուսիսից-եարավ ձգվող մոա 80մ երկարությամբ և 20-25մ լայնությամբ ժապսովեն է, որը եարավային կողմում կրկնակի լայնանում է: Երկրորդը՝ սրան ուղղաեա-յաց, բլրաշարի արևելյան լանջով դեելի ավտոմայրուղուն հարող դաշտ իջնող 20մx35մ չաիերով իոտորակ է: Երկու եաավածները առայժմ միմյանց չեն միացվել դրանց միջև անցնող գործող գագաարի պաանառով /նկ. 1/: Բենիամինի անտիկ դաստակերտի առաջին տեղամասում 1989-1999թ.թ. պեղվել է 3500 քառ.մ ասարածք¹:

Պեղումներով պարզվեց, որ այաոեղ եուշարձանն ունի ասարեր եզորոթյան երեք մշակութային շերտեր, որոնք միմյանցից չեզոք շերտով ասարանջաաված չեն: Շերտագրոթյան որոշման եամաթ կողմնորոշիչ եանդիսացան պեռավաաառի ասարեր եատվածներում եայոնաբերված մի քանի պարեմային ամբարները, որոնք, կառուցված իններով ասարեր ժամանակաեաավածներում, ունեն մակարդակների որոշակի ասարերոթյուն և եամատաաաաաիսնում են պաեսպանված կառույցների եաաակներին ու պաաերի սաորին շարքերի մակարդակներին: /նկ. 2/

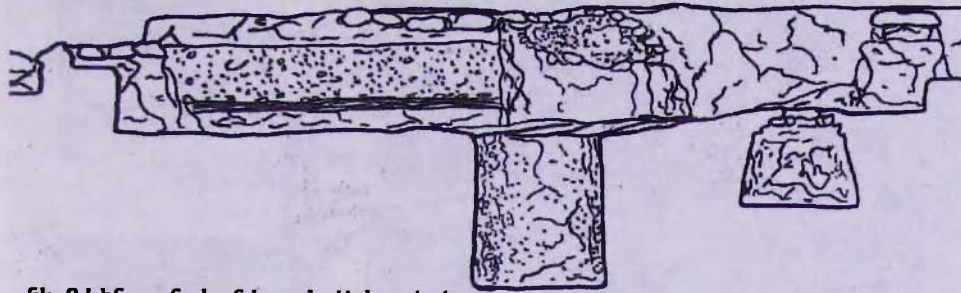
Սաորին շերտն ունի 0,2-0,4մ եզորոթյուն և շինարարական երկու եորիզոններ: Այս շերտին են վերաբերամ դարավանդի վրա կառուցված մոնումենտալ մեծ շեքը և մի քանի այլ կառույցներ/նկ. 3/: Կասկած չի եարուցում, որ մոնումենտալ կառույցը բնակավայրի՝

1. Նյութերը պարբերաբար երատարակվել են ԳԱԱ Հենագիտության և սոգագրոթյան ինստիտուտի դաշաային ենագիտական աշխատանքների արդյունքներին, Շիրակի պատմամշակութային ժաաանգոթյանը նվիրված եանրապեսական գիտաժողովների գեկուցումների թեզիսների ժողովածուներում: Նույն եեղինակների առանձին եողվածներ են երատարակվել նաև գիտական եանդեսներում և ժողովածուներում:

Նկ. 1 Առաջին տեղամասի ետակագիծը

այս ժամանակաշրջանի /մ.թ.ա. 1-ին դար/ առանցքային շենքն է, և շրջակայքում եայնա-
րերված ընկերի և ամանսական եամալիրները ստորադասվել են դրան: Շենքը կառուցված
է երուսի-հարավ փոքր ինչ շեղված առանցքով և ունի ուղղանկյան ձև: Ներքին պատերը
նույնպես կոպմորոշված են դեպի եորիզոնի կողմերը: Նախապես շենքը թաղկացած է
եղել կրկու արևելյան և արևմտյան թևերից և ունի 34,5 x 21մ արտաքին չափեր: Հետա-
գայում արևմտյան կողմում այն ընդարձակվում է ևս մեկ կսաույցով: Շենքի թե՛ արտաքին,
թե՛ ներքին պատերը եիմնականում լավ են սրսեսրսնվել, բացառությամբ արևելյան ար-
աաքին սրսաի և եարափսյին սրսսի եարավ-արևելյան անկյունամասի, որոնք եիմնալին
ավերվել են 1-ին ջրագծի շինարարության ժամանակ: Պատերն ունեն 1,1-1,2մ լայնություն
և 1,2-1,7մ բարձրություն, երկնակաաանի են, շարված են մեծ և միջին չափի ճեղքված
որձաբարևրից, որոնք տեղադրված են տափանված գետնի վրա: Պատերի ստորին շար-
քերի քարերը խոշոր են, շարքերը բարձրանալուն գուզընթաց նկատվում է դրանց չափերի
լիոքրացում: Վերին շարքերը շարփսծ են եամեմաաարար փոքր չափերի քարերից: Նման
շարփսծքն ունի պատը ասաիճանաթար թեթևացնելու և վերին մասում եարթ, եորիզոնա-
կան մակերես ասանարու նսրսաակ: Դա արվել է պատի շարունակությունը եում աղյուս-
ներով շարելու եամար: Չնայած այս շենքում եում աղյուսից շարվածքներ չեն պաեսրոնվել,
սակայն նույն ժամանակաշրջանին վերաթերով մի այլ շինությանում սրսեպանվել են եում
աղյուսան պատի չորս շարքեր: /Նկ.4/ Հում աղյուսի մասեր են եայամարերվել պեղավայրի
աարրեր եաավածների ստորին շերտում: Հում աղյուսի օգտագործման կողմնակի
ասպացույց է նաև կառույցի արևմտյան թևի միջանցքում և սենյակներում եայունարերված
մեծ քանակությամբ շեկ կավը, որից և սրառըաստված են աղյուսները: Շինարարության
մեջ եում աղյուսի օգտագործումը փայլված է անաիկ Հայասաանի բազմաթիվ եուշար-
ճաններում, ինչպես նաև Բենիամինի 2-րդ տեղամասի՝ մ.թ.ա. 5-2-յո դարերով թվագրվող

Ոկ. 2 Կենտրոնական հատվածի կտրվածք

պալատական կառույցում²:

Նախնական հատակագծմամբ՝ այս կառույցը ընդհանուր է միայն երկու թեքերից՝ արևելյան և արևմտյան:

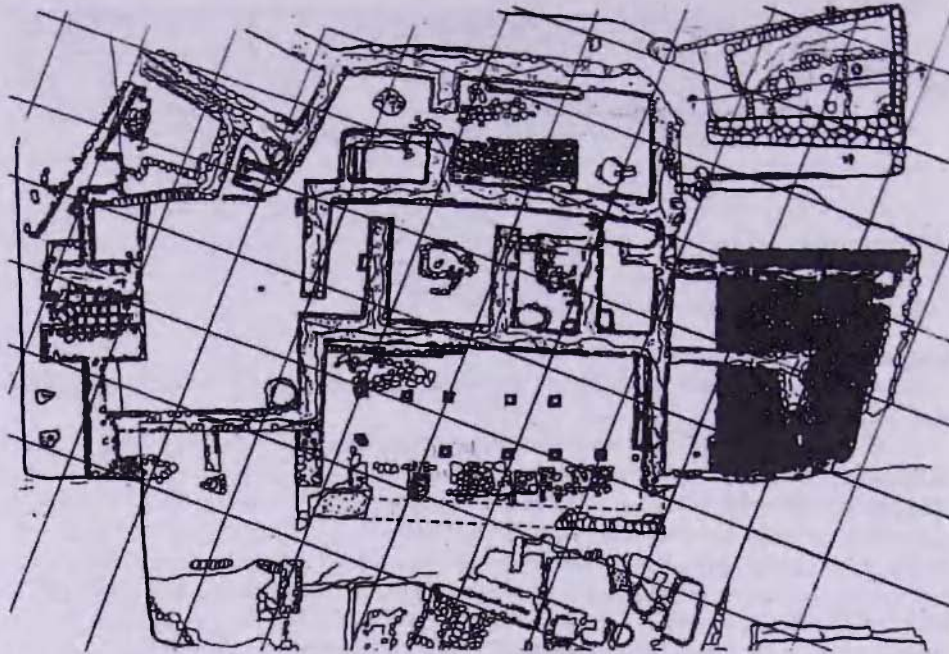
Մոնումենտալ կառույցի արևելյան թեք ընդհանուր է սյունազարդ գեղարվեստի և դրան հարակից երկու սենյակներից: Ինչպես ասվեց, շքեղ արևելյան սրահը նույն գծով անցկացված ջրազծի շինարարության ժամանակ, ընդհանուր ծայր ելուստի սյունի մասի արտաքին երեսի 5 մետրանոց հատվածի, երկնային ոչնչացվել է: Այս թևում արտաքին մուտք չի ելուստարեթվել, և այդ խնդիրը մնում է չլուծված: Եթե դրսից մուտք եղել է, ապա այն կաթող էր լինել արևելյան կամ հարավային կողմում: Արևելյան կողմում մուտք չի ելուստարեթվել, և դրան հարակից քննարկման ենթակա չէ, քանի որ այս մասում պարզ երկնային ավերված է, և դրան հարակից երկու ոչնչացվել է: Բացի այդ, համալիրի և արևելյան կողմից նրան հարող նույն երկրորդյան վրա եղած համաժամանակյա կառույցների մնացորդների միջև եղած տարածությունը չի գերազանցում 1,5-2 մետրը, որը թերևս շատ մեղ է դեպի մնացած կառույցի մուտքը տանող ճանապարհ չի ելուստարեթվել: Կառույցի հարավային կողմում հարթ, ազատ երկնային երես ենթադրական անկյուն կազմող մոտ 1,3մ ավերված հատվածը, խուլ է: Հնարավոր է, որ մուտքը գտնվել անկյան տեղում, /մնացած երես մուտքեր կան գուցե երեսներ/ և ընդհանուր հարավային կողմից, ինչպես արևմտյան թևի շքամուտքն է, սակայն մնացած երեսները կառույցի համար այն կլինեն շատ անշուք, և ընդհանուր կառուցվածքը դրանից կթուլանա:

Դա երկնային նախարդում են 4,5x4մ չափերով երկու սենյակներ, որոնք երկրորդացվում են արևմտյան սրահի մոտ գտնվող 2,5մ մուտքով: Այս սենյակների փլուզված միջոցով իրենց անհույս պահպանվել են մի քանի քարեր, և մուտքի լայնքը որոշված է պահպանված քարաշար շենով: Նախամուտք երկնային սրահի այս երկու շինությունների արևմտյան պատի երկու երեսները պահպանվել են մի քանի ընդհանուր: Այս կողմում դեպի մյուս թեք անցող մուտքի պահպանված մշակման չկա, սակայն դա դեռ չի ապացուցում, որ երկնային երկու թեքը չեն երկրորդացվել:

Դա երկնային մուտքը հարավային կողմում է, ունի 1,1մ լայնություն և կենտրոնից փոքր-ինչ շեղված է դեպի արևելք: Պեղումների ընթացքում մուտքի մոտ թափված քարերի մեջ երկնային թեքներից երկու Դ-աձև մշակված խոշոր քարեր, որոնք վկայում են դրան ընդհանուր թափակապ ձևը:

Դա երկնային ունի մոտ 19,5x9,5մ չափեր: Այն երկնային երեսով երկու սյունաշարերով ընդհանրված է երես երես հարակից սյուների: Սյուների տասներկու առաձև խարիսխներից իրենց անհույս պահպանվել են տասը: Բացակայում են արևելյան սյունաշարի երկրորդ և արևմտյան սյունաշարի վեցերորդ խարիսխները: Երկու սյունաշարերի առաջին խարիսխները փոքր-ինչ տեղաշարժված են և գտնվում են թեքված դիժակում: Տպավորություն այնպիսին է, որ դրանք նույնպես ցանկացել են տեղափոխել, սակայն ինչ-ինչ

2. Փ. Թեր-Մարտիրոսով, *Памятник классической античности Армении, Բաների Երևանի համալսարանի, 3/81/, Երևան, 1993, էջ 60:*

Ոկ.3 Սոնունննաալ կառույցի հատակագիծ

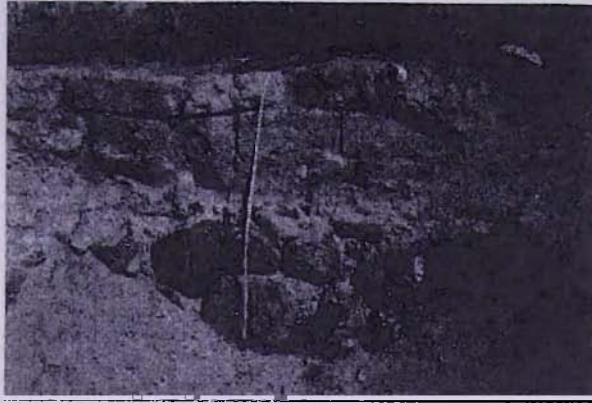
սլառնառներով թողել են տեղում: Ելույսյնալի առանցքալ խարիսխների եեռավորությունը միմյանցից և ելույսալին ու եարավսյին պաաերից միջինը 2,7մ է: * Բացառություն են կազմում կենարոնական սյուները, որոնց թոչքը հավսաար է 3,9մ: Արևնայան նալի յայնությունը մոա 3,15մ է, կենարոնականինը՝ մոա 3,4մ: Արևելյան սլաաի արաաքին եղեսի պաեպանվաժ եատվաժի եեռ եամադրամը ցույց է աալիս, որ կալմնային նավերը եավա-սար են եղել: Դաեիժի ելուսիսային և արևնայան պատերի աակ եայոնարերվեցին քարա-շար նստարաններ: Մրանցից առաջինը սկսվում է եարավ-արևնայան անլյունից, ունի 6,8x0,8մ չափեր : Բարձրությունը մոա 1մ է, ինչը կուսկաժի տակ է դնում այն որպես նստա-րան օգոսագործելա ենարավորությունը: Մյուսը սկսվում է ելույիս-արևնայան անլյունից և ունի 7,3x0,65մ չափեր և սլաեպանվել է 1-2 քարի մակալդակով: Մրանց սիմնաց դաեիժի կավով տավանվաժ եասակը ադարկվաժ է, որը նույնպես ալադվաժ էր կավով:

Մյուսադարդ յրաեիժի արևելյան պաաի տակ եայոնարերվեցին միջին և վոքը չափի անկանոն քարերից կաաացվաժ երեք սեղանաժև շարվաժքներ: Դրանք անն մոա 1,25մ յայնություն և եարել են արևելյան պաաին: Որմնամույթերի պաեպանվաժ բարձրությունը 0,5մ է, չի բացառվաժ, որ դքանք եղել են ալեի բարձր: Մրանցից երկասն իրարից 5մ եեռավորությամբ տեղադրվաժ են դաեիժի կենարոնական մասում և սիմեարիկորեն եարում են կենարոնական խարիսխների ներքնասալերին, իսկ երրորդը գտնվում է երկրորդից 2,5մ եարավ: Մրանց եիմքերը եամապաաասլանում են դաեիժի եասակին: Այս շարվաժքները, եարելով արևելյան սլաալին, մմանվում են մույթերի, աակայն պաաի երկսյնքալ դքանց անեավասարաչափ աեղարաշխումը, կառուցվաժքային թուլությունը, ինչպես նաև աասներկու սյուների աակայաթյան պայմաններում, այն էլ միայն մի կոդից, ժաժիին որպես յրացուցիչ եևնարան կառուցելու անիմասաությանը բացատում են դրանց որմնա-մույթեր լինելը: Ծայրաեեղ դեպքում, եթե դրանք տակ կառուցվաժքային աարրեր են, կարող էին մոա 20մ երկարությամբ պաաի ամրությունն սլաեեովալ յրացուցիչ եենարանի յեր ունենալ: Մեր կարժիքով՝ սլաեցալ դաեիժի կենարոնական մասում ներքին ժավալային բոժմամբ գաեալորչեր են ստեղծվաժ, որոնց լոնաստը պայմանավորվաժ է սյունագարդ

*Չափումները կաաարվաժ են խարիսխների կենարոնի առանցքով

դառնալիս գործառույթյամբ:

Մույթերին ելուսիսից ետ-
րավ ետրում են սալահատակ-
ներ, որոնցից կենտրոնականը
ավելի լայն է և ետրում է կենտ-
րոնակալ խարիսխների ներք-
նասալերին: Այս սալահատակ-
ները նույնպես ծեփված են կա-
վով և թողնում են յուրահատակ
եարթակների տպավորություն:
Առանձնահատուկ ուշադրու-
թյուն են արժանի միջինը 0,22մ
րարձրությամբ առած և խա-
րիսխները, որոնց ներքնասա-
լերին ուրված է ներճկված կո-

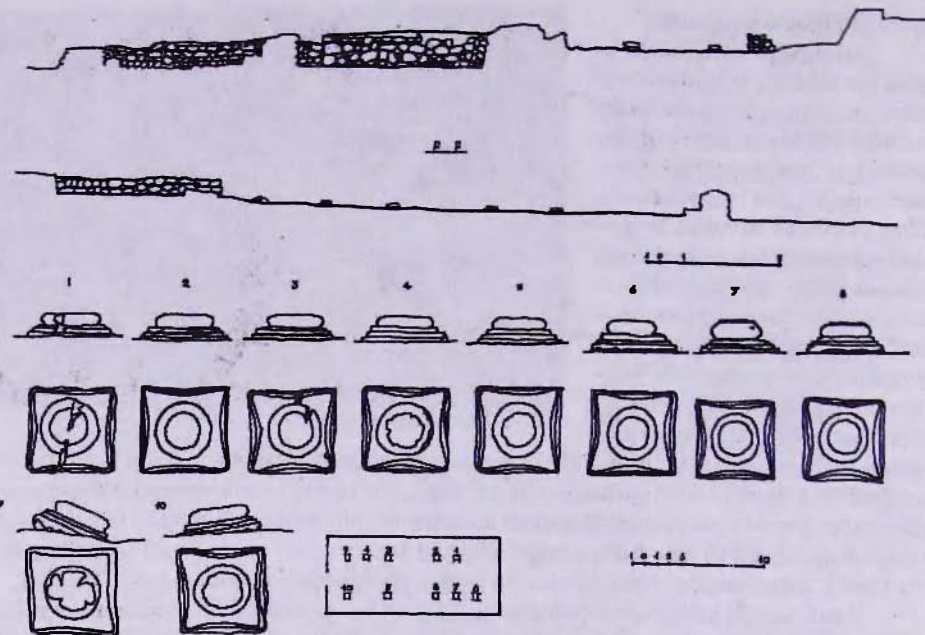
Նկ. 4 Աղյուսաշար պատ

դերով եռաստիճան ընդհանուր ճանգի 65x72սմ չափեր, աս-
տիճանների ներճկվածքի խորությունը 2,5-3սմ է, նույնքան է նաև աստիճանների ընդ-
րությունը: Տորած և խարիսխների աստիճանավոր ներքնասալեր եայտնի են Արսաշատից,
սակայն դրանք ունեն միայն մեկ և ուղիղ կողերով աստիճան³: Տորերի միջին ընդհանուր
10-12սմ է, տրամագիծը՝ 40սմ, սյան ետ շփվող վարին օղակի տրամագիծը՝ 24-25սմ:

Սյունագարդ դասիճր հավանաբար ունեցել է հարթ ծածկ: Կենտրոնական սյուների
տեղադրման առանձնահատուկությունից կարելի է եզրակացնել, որ դասիճրի կենտրոնում
ծածկը ունեցել է թաղի ձև:

Մոնումենտալ կառույցի արևմտյան թևը ընդհանուր է հարավային կողմում գտնվող
մուտքից, մեծ նախասրահից, միջանցքից և երեք սենյակներից: Ի տարբերություն արևելյան
թևի, այստեղ պլատերը լավ են սրահպանվել: Սենյակների պատերի միջին թարձրությունը
1,6մ է, լայնքը՝ 1,1-1,2մ: Հարկ է նշել, որ միջանցքի և սենյակների հատակները սյունագարդ
դասիճրի հատակից մոտ 1մ ավելի ցածր են, ինչը, մեր կարծիքով, պայմանավորված է
կատուցման ժամանակաշրջանի ավելի թեք ռելիեֆով:

Առանձնահատուկ ուշադրության են արժանի մուտքի երրորդական ու կատուցված-
քը /Նկ.6/: Մուտքը կենտրոնից փոքր-ինչ շեղված է արևմուտք: Մուտքի մասում ներսից և
դրսից. խոշոր, կուղտատաշ քարերով, իրար հանդիսարկաց, կառուցված են 2,7մ երկա-
րությամբ և 1,35մ լայնությամբ Գ-աձև որմնաեեցեր, որոնց միջև մուտքի 1,2մ լայնությամբ
ընդհանրում է: Որմնաեեցերը ներքին մասում ուղիղ գծով շարունակվում են 1,2մ, այնուհետև
ուղիղ անկյամբ նախանցելով 0,25մ, առեղծում են գրպան: Մեր կարծիքով դրանք կավու-
կերա փոքր աշտուրակների կամ մանաահիպ ինչ-որ կառուցվածքների եիմնապատեր են:
Մուտքը ներսից և դրսից ունի քարաշար շիններ: Ներքին մասում մուտքը սալարկված է
աարերը չափերի և ձևերի եում կաղից պատասալված 21 սալերով: Սալերը շարված են
չորս շարքով: Մրանց միջև թայնված են 1-2սմ լայնությամբ արանքներ: Կենտրոնական
երկու զոգանեղ շարքերը հարավային կողմում թեքվում են դեպի արևելք և, ասես, անցնում
են որմնաեեցի աակ: Հետաքրքրական է այն փաստը, որ խորերդանշային իմասա ունեող
այս եասակը ծուծկված էր ասփանված կաղի 15-20 սմ շերտով: Մուտքի կառուցվածքը և
այստեղ, թեկուզ կաղի շերտով քողորվելու, խորերդանշային պատերի առկայությունը
եիմք են տալիս ենթադրելու, որ այն անպայման ծածկ է ունեցել: Քանի որ մուտքի հատ-
վածում թափված քարեր չկային, ենթադրվում է, որ ծածկը եղել է վայտաշեն: Նման
մուտքեր Հայաստանի և Անդրկովկասի այլ եուշարձաններում մեզ հայտնի չեն: Կաղի
սալի թագագործումը եասակի սալարկման եամար, եթե դրանցով ստեղծված պատերը
չունի ծիսապաշտամուրաչային բովանդակություն, անիմասա է: Թերևս, եենց դրանով է
պայմանավորված նաև պատերը կաղի հասա շերտով ծածկելը: Հում կաղից օալերի օգ-

Նկ. 5 Սյունագայտ դահլիճի կտրվածքը և խարխալները

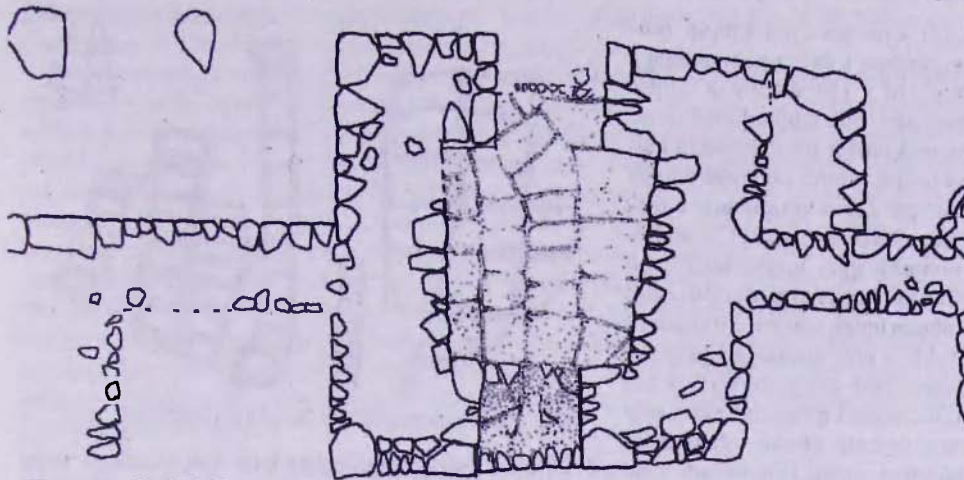
տագործման միայն մեկ օրինակ կու Բենիամինում: Պեղված համաժամանակյա մեծ ամրարներից մեկի հատակին նման սալերից պատրաստված էր տասներկու թերթերով երիցակի նմանվող մոտ 2մ տրամագծով պասակեր⁴: Մուտքին հաջորդում է 12մ լայնությամբ և 11մ երկարությամբ մի սրահ: Սրահի արևմտյան պատի կյուսային հատվածը հեռագայամ նույն տեղում նոր հառակագծումով կատարված շինարարության հետևանքով մասամբ ավերվել է: Պահպանվել է միայն արևմտյան պատի գծին համընկնող մասը քարերի մի շարք: Սրահի հյուսիս-արեւելյան անկյունում կա նոր, որտեղից հայտնարերված նյութերին կանդրադառնանք հետագայում (Նկ. 9, 3-4):

Այս սրահի ծածկված լինելը քիչ հավանական է: Լինելով ավելի լայն, քան սյունագուրդ դահլիճն է, այն նույնպես պետք է ունենար ծածկը պահող սյունաշար, սակայն այստեղ այսպիսի մի խարխալս չի հայտնարերվել: Բացի այդ, սրահից սեղանի ներքին սենյակները զննարող միջանցքը կառուցված է այնպես, որ սատր օդը միանգամից ներս թափանցի: Ամենայն հավանականությամբ դա ներքին թուկ է, որը կարող էր մասամբ ծածկված լինել:

Միջանցքի մուտքն ունի 1,1մ լայնություն և գտնվում է սրահի հյուսիսային պատի կենտրոնում՝ շքամուտքի դիմաց: Ներսում՝ մուտքի դիմաց, առաջին սենյակի պատն է: Պատի տակ, կենտրոնական մասում դրված է 1մ լայնությամբ, 0,5մ երկարությամբ և նույնքան թարձրությամբ սեղանաձև մի քար: Այն պատից պակված և ընկած քար չէ, քանի որ չկա համապատասխան խտուչ, ու պատի վերին հատվածները շարված են անհամեմատ փոքր քարերով: Այստեղ ստեղծված է 2,5 x 6,5մ չափերով նախասենյակ: Միջանցքը սկսվում է հակադիր՝ հյուսիս արևմտյան անկյունից, ունի 18մ երկարություն և 1,1մ լայնություն: Այն աանում է արևելյան լրավում գանվող երեք հաջորդական սենյակները: Դեռևս շենքի կենսագործունեության շրջանում երկրորդ սենյակից հետո անհասկանալի պատճառով միջանցքը փակվել է խոշոր քարերով շարված պատով: Այս պատի տակ՝ հյուսիսային կողմում, դրված էին գոնարերված կենդանիների գանգեր և ոսկորներ:

Առաջին սենյակն ունի 6,5x6,5մ չափեր: Ի տարրերություն հաջորդ երկու սենյակ-

4. Լ. Եզանյան, Բենիամինի անակի դամբարանադաշտի երկրաբանական քարտեզները, «Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը» հանրապետական երկրորդ գիտաժողովի զեկուցումների թեզիսներ, Գյումրի, 1996, էջ 20:

Ու. 6 Դամալիի մուտքը

ների, այն միջանցքից անցրպեալաձ չէ: Թերևս եենց այս եանգումանքով է պայմանա-վորված մուտքերը նախասենյակի եակադիդ անկյուններում կառուցելը: Ինչպես միջանցքի և մյուս սենյակների, սրա եասակը նույնպես պատրաստված է ասփանված կավից:

Երկրորդ սենյակն ունի 4,5x3,7մ չափեր: Մուտքն եարավ-արևմայան անկյունում է, լայնությունը 1մ, շեմը պատրաստված է միջին չափերի քարերից: Հյուսիսային պատի երկայնքով կա քարաշար, կավով եարդարված նասարան: Այն սկսվում է արևմայան պատից և ունի 1,8x0,7x0,5մ չափեր: Սենյակի եասուկը տափանված է, նստարանի դիմաց կիսով չափ սալարկված: Մալաեատակի մեջ օգաագործված է նաև ադորիք: Սենյակի եյուսիս-արևեյան անկյունում միջին չափի քարերից կառուցված է օջախ: Ի տարբերու-թյուն 1-ին տեղամասում եայտնարերված այլ օջախների, սրա պատերն ունեն 0,7մ բարձրու-թյուն և մեկական մետր երկաթություն ու շարված են կալե շալախով: Օջախի և նստարանի միջև եայտնաթերվացին կրակի և մրի եետքեր ունեցող քարեր, որոնք եավանարար օջախինն են եղել: Այս օջախն իր կառուցվածքով ավելի շաա նմանիում է թուխարու: Այն եավանարար քանդվել է եետագայում նույն անկյունում, մոտ 1,2 խորությամբ կատարված քաղման եետևանքով: Վաշարանի եանդիպակաց անկյունում կա 1,5x1մ չափերով օվպաձև փոս, որը լցված էր կափսեուով, քարերով, փայտածխի կտորներով և մոխրով:

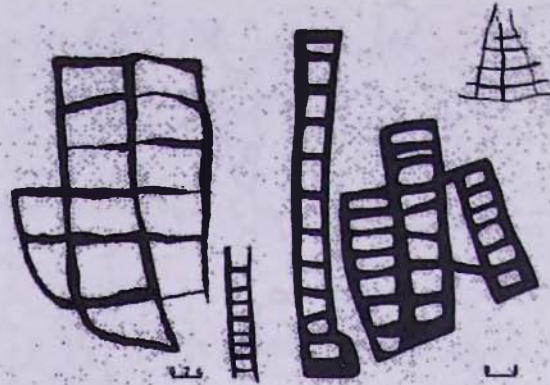
Երրորդ սենյակն ունի 3x4մ չափեր: Մուտքը գտնվում է եարավ- արևմայան անկյու-նում և ունի 0,9մ լայնություն: Շեմը սալարկված է, եասակը՝ կավով ասփանված: Հյուսի-սային պատի տակ եայտնարերվեց թոնցքաչափ քարերով պատթաստված և կավով եարդարված փուզված նստարան: Մուտքի դիմաց՝ եարավ-արևմայան անկյունում, եա-րավային պատի երկայնքով, կա փոքր, անկսնոն քարերից պատրաստված 1,2-0,8մ չա-փերով օջախ: Կից սենյակների կից անկյուններում օջախների առկայությունը հիմք է աալիս ենթադրելու, որ պատի վերին՝ ադյուսե շարվածքում, կսրող էր լինել ծխաեետացման ընդեանուր եամակարգ:

Շենքի գործառությունը դեռևս պարզ չէ: Դրա եամար անեթաժեշտ է մանրամաս-նորեն քննել թագմաթիվ գործոններ, որոնցից ևն շեմքի տեղադրությունը, միջավայրը, ճար-աարապեատությունը, եայանարերված նյութերը և այլն:

Խնդիրը թարդանում է նաև այն եանգամանքով, որ Հայասաանի եամաժամանակ-յա այլ եուշարձաններում նման չափերի և եասակագծմամբ գուգաեևեներ չկան: Ըստ պեդումների արդյունքների, շեմքը կառուցված է մ.թ.ա. 1-ին դարի թնակալայրի եարա-վային ծայրամասում, և դրանից եարավ մշակութային շերտ և այլ կառույցներ չկան:

Շեմքի արևեյան և եյուսիսային կողմերում կան նույն ժամանակաշրջանին վերաբե-լող շինությունների մնացորդներ, որոնք եետագայում ավերվել կամ վերակառուցվել են: Համենայնդեպս, նույն ժամանակաշրջանի այս կառույցները գտնվել են շատ մոտ՝ 1,5-

2,5մ: Հյուսիսային կողմի կառույցը եղել է մեծ, պահպանվել է դրա 11մ x 13մ չափերով սալահատակը, որի հարավ-արևելյան մասում առկա են շինության հարավային սրահի առաջին շարքի քարերը: Հետագայում այս հատվածը վերակառուցվել է, և սալահատակի վրա պահպանվել են հիմքերի աարերի մակադղակ ունեցող երկու պատեր: Սալահատակի և առ կառույցի չափերը վերջնական չեն, քանի որ այն շարունակվում է դեպի հյուսիս և այս ուղղությամբ դեռևս պեղումներ չեն կատարվել: Արևմտյան կողմում, ինչպես նշվեց, ավելացվել է ևս մեկ կառույց, որից արևմուտք պեղված մոտ 5մ եզրագծված հատվածում այս շինարարական երրորդնին պատկանող կառույցների հետքեր չկան: Համեմալմդեպս, ըստ առկա ավայտների, մոմամենտալ կառույցը երկու կողմից՝ արևելքից և հյուսիսից, շրջավալված է եղել համաժամանակյա այլ շինություններով:

Ոկ. 7 Ժայռապատկերների Պեղամա լեռներից

Ըստ շենքի ճարտարապետության և հայանարերված նյութերի, առայժմ կաշնլի է մխայն վարկածներ ստուգողներ նրա գործառության վերարերյալ:

1. Քսալուքացիական շենք է՝ փոքր պալատ կամ պաշտոնատեղի:

Այն կառուցվել է հուշարձանի 2-րդ անդամատում հայտնարերված մ.թ.ա. 5-2-րդ դարերի պալատական շենքի անկումից կարճ ժամանակ անց և հավանարար վտխարինել է նրան⁵: Մյունագարող դաեղիճի արևելյան պատին հարող երեք սեղանաճև շարվածքների միջոցով, որոնք նաև լրացուցիչ ամրություն են հաղորդել լգապին, կենտրոնական մասում սահղծվել են գահախարշեր, որոնց սակայությունն ինքնին ռացահայսամ է դաեղիճի գործառական բնույթն իրրև պաշտոնական բնղումեղությունների և հանլիխությունների սրահ: Այս իմասատվ ամենամոա օրինակը Դվինի Արշակունյաց հոանավ գահասրահն է /4-րդ դար/: Տարրերությունը կայանում է նրանում, որ Արշակունյաց գահասրահում գահը անղաղրված է եղել կենտրոնական նավամ, այստեղ գահախարշերը, կենտրոնական մասում լինեղով, արևելյան սրահի տակ են: Ինչպես նշում է Կ.Ղաֆարյանը, «Սկզբնաղրյուրները վկայում են, որ գահասրահը սոսկ պաշտոնական ժողովաեղի չէր, այն միաժամանակ եղել է ճաշկերությունների և արքայական խրախճանքների պաշտոնական սրահ»⁶: Բեմիաճիճի դաեղիճի՝ նման գործառություն ունենարու վաղեաճի հիմնավորումը ռարղանում է որոշ հանգամանքներով: Առայժմ հասակեղված չէ արևելյան թևի մուաթի խնղիրը և արևելյան թևից հայտնարերված հատակեղնա նյութերի մեջ չկան գահաճոներ, որոնք վկայան այստեղ իրականացված նմանատիպ միջոցառումների մասին: Բացի այղ, անհասկանալի է մնում դաեղիճի արևմայան և հյուսիսային պատերի աակ եղած քարաշար նսարանների դերը, որոնք, գանվելով դաեղիճի հակաղիր անկյուններում, հաղորղակեղվելու համար ռավակամին հեղու են միմյանցից և գահախարշից: Դրանցից առաջինը, ունենաղով մոա 1մ ռարճություն, ավելի շաա նմանվում է դարակի կամ պաաղանղանի: Մյանաղարղ դաեղիճի նախահնյակեղելի պեղումներից ևս ռացի խոհանղացիին կոաղիա խեղեղեղի մի քանի ռեկորներից, այլ գահաճոներ համարյա չկան:

Եթի ընդունում ենք, որ արեմտյան թևի մուաթի որմնահեղերը եղել են կավակերա, ռրգաճև ինչ-որ կառույցների հիմնապատեր, ապա ակնսաա է դրանց նմանությունը ռերղերի կամ ամրոցների՝ երկու կողմից աշարարակներով պաշապանվող մուաթերին: Թերևս

5. Փ.Տեր-Մարտիրոսով, *Памятник классической античности Армении, Բաները Երևանի հանլարանի*, 3/81/, Երևան, 1993, էջ 67:

6. Կ. Ղաֆարյան, *Դվին քաղաքը և նրա պեղումները*, II, Երևան, 1982, էջ 92:

այն կարող էր պեռաթյան իրան իշխանության խորերդանիշ լինել, որը դեռ դրսից ներկայացնում, շեշտում է համալիրի սրաշասանական էությունը:

Քաղաքացիական գործառնության դեպքում համալիրի ամենանշանակալից մասը տրամաբանորեն սյունազարդ դառնի՝ է, իսկ արևմտյան թևը այս պարագայում սյնաի ունենար օժանդակ կամ երկրորդական բնույթ: Այդ դեպքում ամենակամալի է շքամուտքի՝ «երկրորդական» թևում գտնվելը: Եթե շքամուտքը եղել է միակը, ինչպես տեսանք, արևելյան թևի արևելյան և հարավային կտվերում մեծան շքամուտք կառուցելու համար տարածքային ենարավորություններ չկային, ասոս համալիրի երկու թևերը անպայման սյնաի հեղորդակցվածին: Արևմտյան թևից հայտնարերված փոքրարիվ նյութերը թույլ չեն աալիս հառակ բնորոշել դրա բնույթը: Համաժամանակյա պալատական շենքի ամենամոտ օրինակը ամաիկ Շիրակավանում է: Այստեղ հայտնարերված մ.թ.ա. 1-ին դարի մեծ /մոտ 1000 թ.մ./ համալիրը հատակագծային բոժմամբ մյուս կառույցներից տարրերված է միայն չաիերով, սյունազարդ սրահի մեծությամբ, անտեսական և բնակելի եարկարաժինների թագմաքանակությամբ: Ուսումնասիրողների կարծիքով դա բնորոշ է մեծան կառույցներին⁷. ալսակեր, որ Բենիամինում չկա:

2. Շենքն ունի սրաշասանունքային գործառնություն:

2-րդ անդամասի պալատական շենքն ունի սրաշասանունքային մաս: Այստեղից հայտնարերված իրալից մի քանի ծիսական իրերը՝ եորթուկի գլախը, թռչնի արձանիկները, գանին բազմած աիկնոջ գունազարդ արձանիկը և ալյն, Ֆ.Տեր-Սարաիրոստալի կարծիքով հավաստում են այստեղ Մեծ մոր՝ Անահիթի սրաշասանունքը:

1-ին անդամասի մոնումենտալ կառույցն բնորոշելով որպես մ.թ.ա. 5-2-րդ դարերի սրալատական շենքին փոխարինող, կարելի է ենթադրել, որ այն ժառանգել է վերջինիս միայն սրաշասանունքալին բնույթը: Այդ իսկ պատճառով աներաժեշա է մանրամասնորեն դիտարկել կառույցում հայտնարերված բոլոր ծիսապաշասանունքային իրողությունները:

Այս իմաստով ուշագրավ է շենքի տեղադրությունը բնակափայտում: Ինչպես աալեց՝ այն գտնվում է բնակավայրի եարավայրի ժայրամասում և ենտագայում երբ բնակավայրը ընդարձակվում է, այս շենքից հարավ կառուցապատում չի կատարվում: «Հելլենիսական քաղաքներում, ի տարրերության անցյալի, սրալայրը անդադրվում էր վարչական-առևարական վայրերից մեկուսացած դիրքով, երբեմն քաղաքի ժայրամասում»⁸: Այս սարագայում սրունազարդ դաելիճի երեք սեղանածե շարվածքները կարող են դիտարկվել որպես գոհասեղաններ: Ուշագրավ է գոհասեղանների և արևելյան թևի սենյակների թվի գուգադիպությունը: Դաելիճի աասներկու սյուները կարող են խորերդանշել աասներկու ամիսները՝ տարին, որը հայկական օրացույցով արեգակնային էր: Այսինքն, ըստ հայ եավատալիքների՝ ժամանակի ընրացքը, բնության կարգը կանխորոշվում էր արեգակով, որը հայ ենթամոսական կրոնում անձնավորում էր Վահագնը: Պաաաեական չեն դաելիճի աասներկա սյուների, եիշաասակված ամրարի հաասակի երեքմուկած և սրսակերի աասներկու թերթիկների և շքամուտքի կավակերա պաակերի ներքին՝ դեալի արևելք թեքվող երկա շարքերի տասներկու սայերի թվի համապաաասխանությունը: Թերես երկնայինը ներկայացնող խորերդանշային մաաժողության արտահայտություն են նաև տորածե խարիսխների կոր՝ կամարածե ներճերվածքով երեք աասիճանները⁹: Արևմտյան թևի ճուաքից աջ հարավային պաաից մոտ 2 մ ենտավտությամբ, իրարից և արևելյան որմնասեցից մոտ

7. Փ. Թեր-Մարտիրոսով, Գ. Կարահանյան, *Раскопки поселения и некрополя античного Ширакавана, ԳՄԱ Շիրակի հայադիսական ենաաղալությունների կենարանի գիսական աշխատություններ*, 1, Գյումրի, 1998, էջ 24:

8. Փ. Թեր-Մարտիրոսով, *Памятник классической античности Армении, Вестник Ереванского университета*, 3, 1993, ст 61.

9. Ա. Չարյան, *Այնարկներ եիև և միջնարարյան Հայաստանի քաղաքաշինության պատմության, Երևան, 1986, էջ 33, ծան. 87:*

10. Ա. Գրիգորյան, *Խորերդանշային մտածելակերպի դրսևորումները Մարմաշենի համալիրում, «Շիրակի պատմաշակութային ժառանգությունը» հանրապեհական երբորդ գիսաաժողովի զեկուցումների թեգիսներ*, Գյումրի, 1998, էջ 59:

1,7մ ետավարությանը դրված են երկու մեծ, առանց մշակման որոշակի եետքերի քարեր: Արևմտյան քարի վերին մակերեսը երկթեք է, արևելյանինը՝ հարթ, եորիզոնական: Կայունության համար քարերը ասակի մասում ամրացված են: Մուտքից ձախ, հարավային սրտոն ունի երկու՝ ուղղանկյունաձև ու եռանկյունաձև կցաշարված ելուտներ, որոնցից առաջինը կցված է արևմտյան արտաքին որմնաեեզին, մյուսը՝ դասնից մոտ 1,7մ արևմուտք հարավային պատին: Հնարավոր է՝ սրանք խորերդանշում են արական և իզական սկիզբը:

Առանձնահատուկ քննության կարիք ունի մուտքի եասակի՝ եում կավի սալերով ստեղծված պատկերը: Նման սրակերներ և հատակներ մեզ հայանի չեն: Փոքրիչատե նման պատկերներ կան Գեղամա լեռների ժայռապակերներում /ճկ. 7/ որոնք, Հ. Սարսի-րոսյանի կողմից մեկնարանվում են որպես «իսայայա փարսյաների ասսիճանաձև մասեր»¹¹: Այս մեկնարանությունը նվազ եամոզիչ է, քանի որ ասիզերական րովանդակու-թյուն ունեցող սր շարք ժայռասրակերներում այժերը պատկերված են ասսիճանի ձև ունեցող եղջյուրներով և պատկերագրության եենց այս արտաեսայաչամիջոցով է ներկա-յացված նրանց երկնային րնույթը /ճկ. 8/: Երևի դա է սրտոնաեղ, որ եետ պրոֆետր Հ. Սարսիրոսյանը դրանցից ծագած է եամտրում եին հայկական «սանդուխք» գաղասիա-րագիրը¹²: Դիցարանության մեջ սանդուխքը աշխարեի երեք ոլորտները և մարդկանց երկնքի եես կասող ճանապարհ է¹³: Թերևս եենց այսպիսի գաղասիար է արտաեսայաում կավակերտ սրակերը, որի կետրոնական մասի սսես ուլի նշող երկու գուգաեետ շարքերը, առասիլ ևս յոթ սայերից պատրաստված արևմտյանը, ուլիղ գծից շեղվում են դեսի ծագող արևը: Կավակերտ նման եատակը, անընդեստ ոաքի տակ գտնվելով, շատ շուտ կքայքարվեր և կքանդվեր: Այն, ինչպես նշվեց, ծածկված էր տասնամված կավի շերտով: Ստեղծվում է տարվարություն, որ այստեղ կարևորը ասիզերքի երեք ոլորտները / երկինք, երկիր և տոորերկրյա աշխարհ/ կասող տվյալ խորերդանիշի, թեկուզ և ոչ տեսանելի, գոյությունն է, ինչպես օրինակ, մեծ տարածում ունեցող շեմերի տակ արված գոեաթերութ-թյունները: Արևելյան թևի ներքին րակի սատրին շերտից եայտարեքիցիեն ասիճ և թոչնի պատկերներով գունագարդ թասերի րեկորներ /ճկ. 9, 1-2/, րագմերանգ նախշագարդամար մեծ կարասի կրսնթ, իուկ եորից՝ եում կավից սրտրատված, միջանցիկ անցքով տասի-դակների թագմաթիվ րեկորներ և կրաքարից եռանկյունաձև, սուր անկյունը կտրված, մի առարկա /ճկ. 9, 3-4/: Առաջին սենյակի եյուսիս-արևելյան անկյունում՝ եավե տասնամված եասակի տակից, եայտնարերվեց գոեարերված գառան կամ ուլիկի սւմրողական կմախք¹⁴: Հարկ ենք եամարում փոքր-ինչ այլ տեսանկյունից դիտարկել այս սենյակը: Աըտառոց է այն, որ ի տարրերություն այս եամալիրի և սասաջին տեղամասում հայտնա-րերված ուրիշ սենյակների, այսանղ չորրորդ պաս և առանձին մուտք չկա:

Չկան նաև քարաշար նատարանների և օջախների եետքեր: 199 թվականին այս հասվածը պեղելիս սենյակի կենտրոնում եայտնարերվեց թաղում: Թաղումը վերարերում է մ.թ. 1-2-րդ դարերին¹⁵: Այս թաղումը եզակի է նրանով, որ սենյակի եատակի վրա՝ կենտրոնում, խոշոր և միջին չաիի քարերից պատրաստված էր 3 մետրից ավելի տրա-մագծով կրոնիեխ, որի սյարագծի տակ եայտնարերվեցին շների 4 ամրողական և մասնատված գոեարերություններ: Չմանրամասնելով՝ նշենք սրայն, որ շների կմախքներից րացի այս շրջագծի կենտրոնական մասից եայտնարերվել են ձիու գանգ և մարյու սառղին ծնոա: Ուսումնասիրողների կողմից կրոնիեխը և գոեարերությունները վերագրվել են թաղմանը: Թաղման ձևը և ծեսը վերականգման ենթակա չեն, քանի որ դամթարանը դեռևս

11. Հ. Սարսիրոսյան, Գեղամա լեռների ժայռապակերները, Երևան, 1981, էջ 121, տախտակ XI:

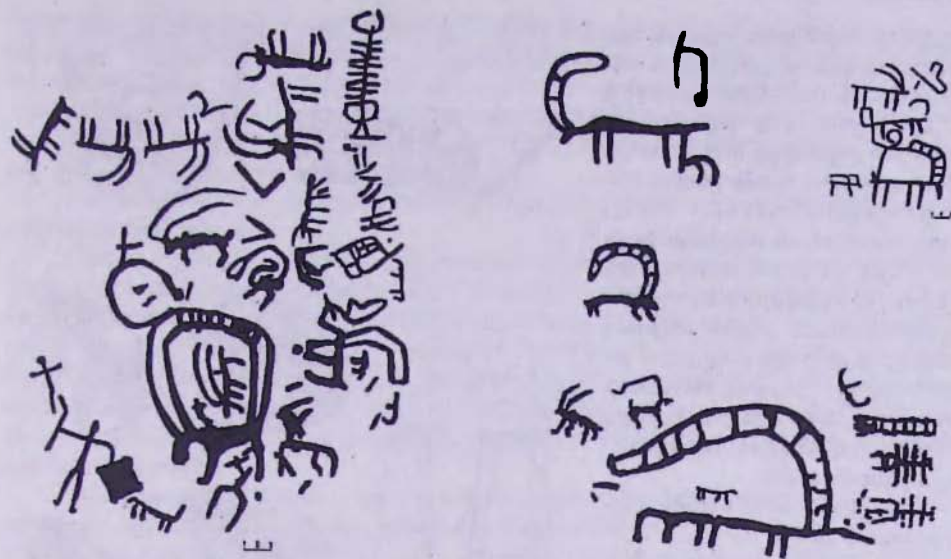
12. Հ. Սարսիրոսյան, նույն անորում, տախտակ IX:

13. Мяфы народов кира, 2, Москва, 1992, стр. 50.

14. Հնակենդանարանական րնորոշումը Ն. Սանասիրյանի:

15. Լ. Եզանյան, Շուրը և ձիւ անաիկ Բենիամինի թաղման ծեսում, ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական եհասագրությունների կենտրոնի գիտական աշխատաթյուններ, 1, Գյումրի, 1998, էջ 44:

Փ. Թեր-Մարտյրոսով, Памятник классической автичности Армении, Բանրեր Երևանի համալսարանի, 3/81, Երևան, 1993, էջ 71:

ՈՒՅ. 8 Աստիճան-եղջյուրներով այծերի ժայռապատկերներ Գեղամա լեռներից

4-րդ դարում քայանվել է¹⁶: Ելնելով այս սենյակի ետակապածային առանձնահատկությունից /չորրորդ պատի բացակայությունը/, կփորձենք այլ անսանկյունից դիտարկել այն: Այստեղ քաղում լինելու եիմնական կովանը կրոմլեխի կենտրոնական մասում, վերին քարերի մակարդակից՝ ետակից մոտ 0,5մ բարձրությամբ, միջին չափի կարասի թեկոնների տակից եայտնաբերված մարդկային ծնոտն է: Թաղման՝ եետագայում քայանված լինելը եիմնավորվել է քաղումներին թնորոշ ուղեկցող նյութերի՝ մատանի, մատանուակ, գանգակներ և այլն, սենյակում ցարուցրիվ վիճակում եայտնաբերման եանգամանքով: Ծժխտելով քաղման ե գանձագողության եմարավորությունը անդրադառնանք խնդրո առարկա կրոմլեխին:

Ընդեանրապես կրոմլեխային քաղումներում կրոմլեխը դեաձի մակերեսին է, կամ եգրագծում է դամրանարտոր: Ինչպես նշվել է, կառույցի այս թևում պատերը լավ են պահպանվել՝ բարձրությունը 1,6մ և սենյակները լցված էին կավաեողով: Եթե ընդունում ենք, որ քաղումը կատարելու ժամանակ այս սենյակը չի օգտագործվել և արդեն լցված է եղել փլուզված եում աղյուսների կույով, ապա քաղման կրոմլեխ պատրասաելու եամար աներաժեշտ կլիներ սենյակը փորել մինչև եատակը, դատարկել այն, կատարել եուլարկավորությունը և եեառ նորից եա լցնել կավաեողը: Այդ դեպքում մակերեսին կամ գոնե ամենավերին շերտում կավաեուի եեաքերը կպահպանվեին: Սակայն սլեղումների ընթացքում նման թան չի դիտվել: Եթե կրոմլեխի կառուցումը և քաղումը կատարվել են դեռևս դաաարկ սենյակում, ապա անրացաարելի է դառնում եետագայում՝ առնվազն մեկ դար անց, քայանելու եեանանքով ուղեկցող նյութերի մի մասի աարրեր, այդ թվում և սառրին շերտում եայտնվելը: Եթե նույնիսկ ընդունում ենք քաղման առկայությունը, այն խնդրո առարկա շրջանաձև կառույցի եեա կապ չումի: Ի աարրերություն ավորական կրոմլեխների, այսաեղ շրջագիծը կառուցված էր քարերի մի քանի շարքով, և ավելի շուա դա կարող էր լինել շրջանաձև եարթակի կամ կոնաձև ինչ-որ շինվածքի եիմնապաա: Կրոնապաշտամունքային նման կառուցվածքներ եայտնի են անաիկ Շիրակավանից¹⁷: Մեր կարծիքով այն նախագծվել է ի սկզբանե, և եենց այդ պաաճառով սենյակին չորրորդ պաա չի նախատեալել և չի կառուցվել: Այս եեթաաեքաում իմասաավորվում է նախասրաեի պաաի տակ

16. Լ. Եզանյան, նույն աեղում: Փ. Եր-Մարտիբոսով, նույն տեղում:

17. Յ. Տեր-Սարաիրոսով, Անաիկ Շիրակավան, Գիտություն և աեխնիկա, 7, 1984, էջ 47:

դրված խորանարդաձև քարը, որը կարող էր գոհասեղան լինել, և նոր իմաստ են սաանում առաջին սենյակի թաղմանը վերագրված, աարրեր շերտերից հայտնարեղ-ված զարդերը, որոնք կարող էին մվիրարերություններ լինել: Արևմտյան թևում խորերդածու-թյունների տեղիք է տալիս նաև շենքի կենսագործունեության պայմաններում գոհարերության ուղեկցությամբ միջանցքը վակե-յու և երրորդ սենյակը մեկուսաց-նելու փաստը: Այս խնդիրները մանրակրկիտ ուսումնասիրու-թյան կարիք ունեն:

3. Շենքն ունի բազմագոր-ծասական բնույթ:

Համալիրը, քաղաքացիա-կան կառույց լինելով, ի աարրե-րաթյուն սաաջին սրսլսասական շենքի, չուսը առանձնացված պաշամունքային մաս, և կրոնա-պաշտամունքային աարրերը այս-տեղ եանդես են գալիս գու-գակցված ձևով:

Շենքի եատակագծային ու ճարտարապետական առանձնահատկությունների դիտարկումը երևան է բերում աիեզերական և կրոնապաշտամունքային խորերդանշա-նային տարրերի միաձուլում, որոնցից են աասներկու եոասաիճան խարիսխները և սյու-նները, երեք գոհասեղանները և նույնքան սենյակները, շքամուարում թաքցված գաղա-լիարագիրը և այլն:

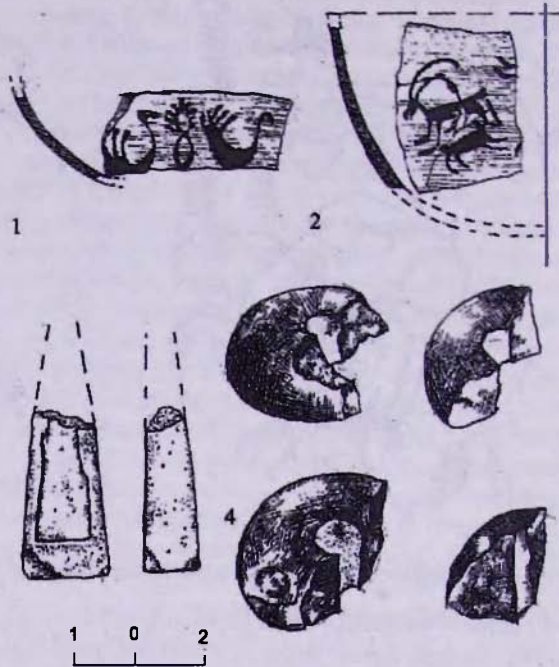
Առանձնահատուկ ուշադրության են արժանի արևմտյան թևի մախասրանի սաորին շերտից եայանարերված ձիսական կենդանիների՝ քաղ-Վանագն, բոչուն-Անաեիտ-Աաողիկ պատկերներով գունագարդ խեցեղենի թեկորները:

Այս սեսանկյունից նորովի են իմաստավորվում արևմտյան թևի մախասրանի եորից գտնված, ուտուցիկ աաիտղակի ձև ունեցող, եում կավից պատրաստված բազմաթիվ «ծան-բոցները»: Դրանց մեջ չկա ամբողջական թեկուզ մի իր, և եայտնարերված մասերից ոչ մեկը չի եամաուգատսախանում այլ թեկորի: Անեսականայի է նաև դրանց գոյությունը ար-աադրական գործառություն չունեցող կրոնույցում: Եթե նանիսկ դրանք կտորվել էին աշխա-աանքի պրոցեսում և նեավել ադրի եորը, ասրս էրանցից գոնե մեկը աիաի վերականգնվեր: Կարծում եմ՝ դրանք ունեցել են ձիսական բովանդակություն և խորերդանշել են իգական սկիզբը: Պասմական Գ-սմիրքում աերնտեսի ժամանակ, որպես պաղարերության խորերդանիշ, նման ըլիթներ՝ «րլիթ-եալդա» են ավել երիասարդներին¹⁸, պաղարերութ-յունը խթանող վերապրուկային մի ծես, ուր պանեպանվել է իգական սկզբի խորերդանիշը՝ տավտուղակը, որն իր արմաաներով աիաի աղերսվեր պաղարեթության ասավածուիի Անաեիաի և սիրո ասավածուիի Աաողիկի պաշտամունքին:

Ամենայն եավանականությամբ՝ մեր գտածոները օգտագործվել են միայն մեկ անգամ: Շքամուարը անցնելուց եեսա, մախասրանում (սենյակներ ներս մանելուց առաջ) դրանց կտարելը (երևի այդ պասճառով էլ թրծված չեն), մի մասի՝ եատուկ փոսում գեանդելը գուցե գոհարերության յուրահատուկ ծես է եղել, որը լիտխարինել է ձիսական եեսերիզմին:

18. В. П. Гуреев, «Археологические находки в Ереване».

18. A. Мартиросян, *Город Тейшебани, Ереван, 1961, стр. 87.*

նկ. 9 1, 2 - խեցեղեն սաորին շերտից; 3, 4 - կրա-քարից իր և կավե տավտուղակներ մախասրանի հորից

Գուցե ծեսի նման փուփոխության եեանանք է երրորդ սենյակի՝ (սենյակ Վսեագնի¹⁹) ավիտթղ դասնալը, րայց որպես սբրաանդի, այլ նսրառակալ անօգտագործելի դարձնելու համար գոեարերության ուղեկցությամբ փակել-զմոռելը: Եղած կրոնապաշտամունքային իրողությունների և եայտնաբերված նյութերի համադրումը առավել գերադասելի են դարձնում մոնումենտալ համալիրի եոգևոր գործառությունը՝ իբրև Անանիտ-Աստղիկ-Վսեագն առավածային եոյակին նվիրված տաճար:

Հուսով ենք, որ եեանագա պեղումներով ամբողջապես կպարզարանվի շենքի գլործառական ընդլսթի հարցը:

Դժվար է գերագնահատել այս շենքի և առանձնապես եռանալ սյունագարդ դաելիճի դերը Հայաստանի նախաքրիստոնեական մշակույթի և ճարտարապետության ուսումնասիրման գործում: Առայժմ եելլեմիատական ժամանակաշրջանին վերաբերող նմանապիս սյունագարդ եոշարձանները խիստ սակալ են՝ անտիկ Շիրակավուն¹⁹, Հոլմիկ²⁰, սակայն եղածները որոշ ենարավորություն են ընձեռում գուգսեեոներ և եամեմատություններ կատարելու համար: Իրավուցի էր պրոֆ. Կ.Ղաֆադարյանը Արշակունիների՝ Դվինի գաեասրակի մասին, թե՛ «եռանալ կառույցները Հայաստանում գոյություն են ունեցել ւնկախ քրիստոնեությունից»²¹:

Ուշագրալ է այն փաստը, որ Բենիամինի դսելիճը, բացի եատակագծային լուծման սկզբունքային ընդհանրությունից, ունի նաև չափարանական եամապատասխանություններ ինչպես Հոլմիկի եամաժամանակյա եռանալ դաելիճի, այնպես էլ Արշակունիների՝ Դվինի գաեասրակի եեա: Բենիամինի սյունագարդ դաելիճի միջսյունային 2,7մ միջին թոխքը եամապատասխանում է Հոլմիկի սյունագարդ դաելիճի միջսյունային միջին թոխքին²² և Դվինի գաեասրակի կողմնային նալի լայնքին: Բենիամինի դաելիճի կեևտրոնական սյունների՝ 3,9մ թոխքը եավասար է Դվինի գաեասրակի լայնական պատերից մինչև առաջին սյունների խարիսխների կեևտրոն եեռավորությանը: Նման գուգադիպությունները պատեական լինել շեն կարող և թույլ են տալիս ենթադրել, որ արդեն եելլեմիատական շրջանում Հայաստանում ձևավորված է եղել մոդուլների վոա եիմնված եռանալ կառույցների եատակագծման որոշակի եամակարգ, որն իր կեևտրոնակությունը պաեպանել է մինչև վաղ միջնադար:

АРХИТЕКТУРА ЭЛЛИНИСТИЧЕСКОГО ПЕРИОДА АНТИЧНОГО БЕНИАМИНА (часть I)

Резюме

А.Хачатрян

В первом раскопе античного поселения за 1989-1999 гг. обнаружены архитектурные сооружения разных типов и назначений. Среди них особое место занимает монументальное здание с трехнефным колонным залом и с уникальным парадным входом. Сопоставление планировки и архитектурных особенностей комплекса с находками культового характера приводит к выводу, что это храм 1-го века до н.э., посвященный божественной триаде Анаит-Астхик-Ваагн.

19. Փ.Տեր-Մարտիրոսով, Գ.Քարահանյան, *Раскопки поселения и некрополя античного Ширакаваня, ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական եհաագրությունների կեևտրոնի գիտական աշխատություններ*, 1, Գյումրի, 1998, էջ 23:

20. Նյութերը երաասրակված շեն, դրանը հաղորդել է Հ.Հակոբյանը, ինչի համար եայանում ենք մեր շնորհակալությունը:

21. Կ. Ղաֆադարյան, *նույն տեղում*: